

УДК 306.45-4

Ю.Ю. РОЗЯ

СОЦІАЛЬНИЙ МАКРОСТРЕС ЯК МОЖЛИВИЙ ЧИННИК ЗАХВОРЮВАНOSTI: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Розя Юлія Юріївна – аспірантка кафедри соціології та соціальної роботи Класичного приватного університету (м.Запоріжжя)

Статтю присвячено проблемі концептуалізації поняття соціального макростресу в аспекті можливого зв'язку останнього із статистикою захворюваності.

Ключові слова: стрес, соціальний макрострес, макростресори, фізичне здоров'я, психічне здоров'я.

Статья посвящена проблеме концептуализации понятия социального макростресса в аспекте возможной связи последнего со статистикой заболеваемости.

Ключевые слова: стресс, социальный макростресс, макрострессоры, физическое здоровье, психическое здоровье.

The article deals with the problem of conceptualizing the concept of social makrostresu in terms of a possible connection with the last illness statistics.

Keywords: stress, social makrostres, makrostresory, physical health, mental health.

© Ю.Ю. Розя, 2013

Постановка проблеми. Непроясненість змісту в сучасній соціології найбільше позначилася на понятті соціального стресу та соціальних стресорів, а також специфічного для соціології терміну «соціального макростресу». Саме поняття першопочатково досліджувалося в соціальній психології, хоча, з урахуванням його змісту, ним можна послуговуватись і в контекстах оцінки різноманітних макро-соціальних явищ негативного характеру. Йдеться, зокрема, про захворюваність і смертність. Частина статистики захворюваності і смертності з високою ймовірністю пов'язана із невизначеністю, непрогнозованістю, неконтрольованістю та неекологічністю соціального середовища. Позначаючи цим терміном спочатку неспецифічну відповідь організму на дію шкідливих агентів, що виявляється в симптомах загального адаптаційного синдрому, в психології це поняття відносять тепер до всього, що завгодно, так що в критичних роботах по стресу склалася навіть своєрідна традиція починати огляд досліджень з перерахування таких зовсім різнорідних явищ, як реакція на холодові впливи і на почуття на свою адресу критику, гіпервентиляція легень в умовах форсованого дихання і радість успіху, втома і приниження. Для соціології поняття стресу має співвідноситись із суспільством та соціальним середовищем, оскільки в суспільстві також діють різноманітні стимули, які спричиняють раптову реструктуризацію свідомості людини, а отже, опосередковано можуть впливати на захворюваність і смертність. До таких соціальних стимулів-обставин відносяться застійне безробіття та бідність, політична нестабільність, супроводжувана криміналізацією та масовими безпорядками, неекологічність соціальних просторів трудової діяльності, низький рівень фізичної культури населення та ін. За зауваженням Р. Люффа, «багато хто вважає стресом все, що відбувається з людиною, якщо вона не лежить у своєму ліжку» (цит. за: [1, С.10]), а один із

засновників теорії стресу Г. Сельє вважає, що «навіть у стані повного розслаблення спляча людина відчуває певний стрес» (цит. за: [1, с.11]) і прирівнює відсутність стресу до смерті. Якщо до цього додати, що стресові реакції властиві, згідно з Сельє, всьому живому, у тому числі і рослинам, то це поняття разом зі своїми складовими (стресор, мікро-макрострес, хороший і поганий стрес) стає центром універсального конструкту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття соціального макростресу розглядалося до останнього часу переважно в соціально-психологічних, а не в соціологічних публікаціях.

У сучасних психологічних роботах з проблематики стресу робляться наполегливі спроби так чи інакше обмежити кількість смислових контекстів застосування цього поняття, підпорядкувавши його традиційній соціально-психологічній проблематиці та термінології. Р. Лазарус з цією метою вводить уявлення про психологічний стрес, який, на відміну від фізіологічної високостеретипованої стресової реакції на шкідливість, є реакцією, опосередкованою оцінкою загрози і захисними процесами (цит. за: [1, с.14-15]).

Дж. Еверілл та С. Селс вважають сутністю стресової ситуації «втрату контролю, тобто відсутність адекватної даній ситуації реакції при значущості для індивіда наслідків відмови від реагування». П. Фресс пропонує називати стресом особливий вид емоціогенних ситуацій, а саме: «вживати цей термін стосовно повторюваних або хронічних ситуацій, в яких можуть з'явитися порушення адаптації». Ю.С. Савенко визначає психічний стрес як «стан, в якому особистість виявляється в умовах, що перешкоджають її самоактуалізації» (цит. за: [1, с.16]).

Цей список можна було б продовжити, але головна тенденція в освоєнні соціально психологією поняття стресу зрозуміла і з цих прикладів. Вона

полягає в запереченні неспецифічності ситуацій, що породжують стрес. Не будь-яка вимога середовища викликає стрес, а лише та, яка оцінюється як загрозна, порушує адаптацію та контроль, перешкоджає самоактуалізації.

З зазначеного стає зрозумілим, що робоче авторське визначення поняття соціального макростресу в контексті проблематики захворюваності є можливим через синтез ознак вищенаведених визначень з урахуванням соціальної та соціологічної специфіки. Отже, соціальний макрострес – це стан / соціальна ситуація суспільства, соціальних груп та окремих індивідів, що характеризується повторюваністю, хронічністю та непрогнозованістю дії негативних емоційних стимулів макросоціального походження (макросоціальних стресорів) із супутніми їм наслідками у вигляді повної/часткової втрати різними суб'єктами спроможності до соціальної адаптації, контролю і прогнозування соціальних змін.

Мета дослідження. Статтю присвячено проблемі концептуалізації поняття соціального макростресу в аспекті можливого зв'язку останнього із статистикою захворюваності. Метою статті є визначення теоретичних засад дослідження соціального макростресу як одного з можливих чинників захворюваності.

Завданнями статті, у зв'язку з вищезазначеним, є:

А) визначення поняття соціального макростресу;

Б) окреслення можливих напрямків впливу соціального макростресу на рівень захворюваності населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щоб вирішити ці завдання, потрібно визначити ті соціальні умови, за яких це поняття точно відображає відповідний зріз соціальної реальності. Справа полягає в тому, щоб виявити мінімально необхідні умови, точніше, специфічні умови породження неспецифічного утворення – стресу.

Будь-яка вимога соціального середовища може викликати критичну, екстремальну ситуацію тільки у суб'єкта (індивіда або соціальної групи), які не є здатними впоратися ні з якими вимогами взагалі, і в той же час внутрішньою необхідністю життя яких є невідкладне задоволення яких-небудь потреб, інакше кажучи, нормальний життєвий світ якого «легкий» і «простий», тобто такий, що задоволення будь-якої потреби відбувається прямо й безпосередньо, не зустрічаючи перешкод ні з боку зовнішніх сил, ні з боку інших потреб і, отже, не вимагаючи від індивіда ніякої активності.

Зрозуміло, що реалізація такої установки суцільно й поруч проривається самими звичайними, будь-якими вимогами реальності; та якщо такий прорив кваліфікувати як особливу критичну ситуацію – стрес, ми приходимо до такого поняття соціального макростресу, в якому очевидним чином вдається поєднати ідею «екстремальності» і ідею «неспецифічності». При описаних змістовно-логічних ознаках цілком ясно, що можна вважати соціальний макрострес критичною соціальною подією (ситуацією), і, в той же час, розглядати його

як перманентний стан суспільства, пов'язаний з кризовістю і транзитивністю. В останнє десятиліття в німецькомовній науковій літературі залишило слід нове поняття – «макросоціальний стрес» (Makrosozialer Streß) [8, 9]. Макросоціальний стрес розглядається в категоріях когнітивно-емоційного походження [2, с.24-25], за гіпотезою Лазаруса і Ланье [2, с.26] несе тривожну, фрустраційну функцію, виявляючи себе в ущербності, втраті, виклику і претензії (Beanspruchung). Дослідження факту макросоціального стресу (надалі позначимо його як «макрострес») почалося в 80-х роках у роботах Дж. Мака. У своїх роботах Мак [цит.за: 6, с.402] вивчав стресовий вплив загрози атомного конфлікту на психічний стан людей різних етнічних спільнот.

На думку Бенке, ранні роботи по макростресу можна віднести до медично-механістичної моделі. Тим не менш, Бенке погоджується з тим, що сильне негативне збудження, викликане побоюваннями ядерного вибуху, здатне завдати серйозної шкоди психічному здоров'ю. У перших наукових повідомленнях студії «Життя серед атомної загрози» наводяться відповіді 3499 дітей і молодих людей Німеччини у віці від 8 до 20 років [2, с.30].

На запитання «Чого ти найбільше боїшся?» 2/3 респондентів у січні 1985 р. відповідали: «Ядерної війни», - виділяючи її як головну причину одного із трьох найбільших страхів. У свою чергу, тільки 1/3 дітей виявило занепокоєння своїм здоров'ям. Кожен 5-7-й респондент причиною страху називав безробіття, руйнування середовища, страх смерті. Проте гіпотеза інтеркореляцій даних по порушенню психічного здоров'я з фактами актуалізації макросоціального почуття небезпеки була пізніше переглянута. Дослідження, проведені в Польщі (Wasilewsky, 1989), в США (New-Comb, 1987), в НДР (Meyer-Probst, Engel, Teichmann, 1989), у ФРН (Boehnke, Meador, Macpherson, Petri, 1988), показали, що виражене переживання макростресу, як наслідок усвідомлення потенційної війни і / або руйнування навколишнього середовища або жодним чином, або зовсім слабо перебуває в позитивному зв'язку з індивідуальним психічним здоров'ям.

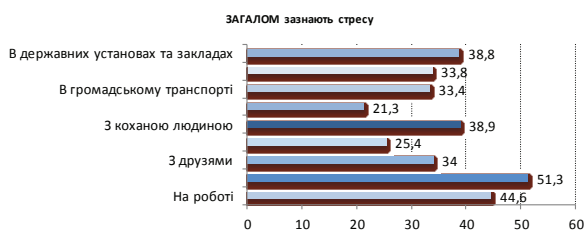
Майер-Пробст і Бенке зафіксували існування негативної кореляції між психічними порушеннями і наявністю макротривоги. Чим вище макрострес, тим рідше респонденти повідомляють про погане соціальне самопочуття ($\beta = -0,23$). Дівчата завжди актуалізують свої особистісні побоювання більше, ніж юнаки ($\beta = -0,34$). Рівень макросоціальної тривоги у здорових дівчат складають $\beta = 0,23$, а маніфестація страху $\beta = 0,18$. Причому, макротривога і маніфестація страху не корелюють між собою, в той час як особистісний страх і маніфестація страху взаємопов'язані ($\beta = 0,18$) [цит.за: 3, с.746].

Отримані результати призвели до зміни парадигми; макросоціальна модель стресу знайшла когнітивно-феноменологічне значення. Стрес тепер описується в рамках так званої «трансдієвої моделі» («transaktionalen Modells»). На думку Лазаруса і Фолькмана [5], потенційні стресори дійсно глибоко переживаються особами та соціальними групами, які раніше переживали подібний стрес (вже готовими до подібного роду переживань). В рамках

когнітивно-феноменологічного теоретичного підходу стає зрозумілим, чому одні люди відчувають страх перед загрозою ядерної війни, в той час як інші ледве переживають даний факт або категорично його заперечують. Переживання макросоціальної загрози знаходить, таким чином, теоретичне соціологічне пояснення. За даними Бенке [2, с.32-33], тенденція до переживання макрозагрози перебуває в прямій залежності від ступеня актуалізації власних особистісних побоювань ($\beta = 0,23$).

Емпіричні дані по сприйняттю макростресорів у гомогенних національних групах, що різняться за культурними позиціями, підтвердили присутність етносоціальної домінанти, що має визначальне значення для процесу переживання можливої загрози. Так, реакція американців на макростресори була сильнішою, ніж у громадян колишнього СРСР [7, с.163-164]. Таким чином, соціальне і індивідуальне відреагування різних соціальних макростресів є соціо-культурно обумовленим процесом і різною мірою - в залежності від специфіки національного менталітету - опосередковується існуючими стереотипами і упередженнями.

За даними дослідження «Ставлення молоді до здорового способу життя», проведеного у 2010 р. Державним інститутом розвитку сім'ї та молоді [10], в Україні стрес є невід'ємною частиною повсякденного життя української молоді. Так, відповідаючи на запитання «В якій ситуації і як часто Ви зазнаєте стресу?», 51,3% опитаних віком від 14 до 35 років відповіли, що зазнають стресу в сім'ї, причому 3,3% зазнають його постійно, 10,5% – дуже часто, 37,2% – періодично. Друге місце за кількістю стресових ситуацій посідає робота – 44,6%. Зокрема 4,9% зазнають стресу на роботі постійно, 11,6% – досить часто, а 28,1% – періодично. Третє місце розділяють між собою стресові ситуації, що виникають з коханою людиною (38,9% зазнають стресу загалом, з них 2,2% – постійно, 7,9% – досить часто, 28,8% – інколи), а також у державних установах (38,8%), з яких 4,2% – постійно, 7,7% – дуже часто, 26,9% осіб – періодично (див. діаграму 1).

Діаграма 1. Ієрархія макросоціальних стресорів (за даними опитувань).

Джерело: [10].

Характер впливу тих чи інших стресогенних факторів змінюється з віком респондентів: поступово на першому місці постає робота. Так, частка тих осіб, хто зазнає стресу на роботі, серед вікової категорії 14-17 років складає 13,2%, при цьому 0,8% зазнають його постійно, 2,1% – досить часто, а 10,3% – інколи [13]. Для вікової категорії 18-24 роки кількість тих, хто зазнає стресу на роботі,

зростає до 43% (4,9% – постійно, 9,8% – досить часто, 28,5% – інколи), а для 25-35 років – до 56,3% осіб. Загалом більше половини респондентів у віці 25-35 років зазнають стресу на роботі. Якщо додати ще 33,9% респондентів, які хоча й рідко, але також зазнають стресу на роботі, то цифра сягне 90% осіб [13].

При аналізі наведених даних звертає на себе увагу той факт, що ранжування побоювань перебуває в прямій залежності від приналежності респондентів до тих чи інших національних і субкультурних груп, що різняться як за ступенем переживання екологічної рівноваги, що підтверджує тезу про провідну роль середовищного фактора у формуванні соціальних установок, які можуть впливати як на рівень захворюваності, так і на рівень смертності. Характер ставлення до потенційних соціальних макростресорів обумовлює і прерогативи у виборі об'єктів постійної уваги, переважання яких екстеріоризує або інтеріоризує поведінку людини або соціальної групи.

При сильному переживанні соціальної макрозагрози свідомість індивідуума завантажується непродуктивною для його зростання інформацією, викликаючи втрату і спотворення цілісного образу себе; увага фрустрованої людини спрямована переважно назовні. При толерантному сприйнятті соціальних стресорів людина зберігає здатність до об'єктивної оцінки свого рівня розвитку, до продуктивного дослідження своєї індивідуальної самості, своїх соціальних можливостей.

Розглянемо далі взаємозв'язок особистісних, соціальних і міжкультуральних відносин з позицій теорії оцінки Шварца. У теорії людської оцінки Шварца [8, с.878; 9, с.46-48], представлена «Circumplex»-модель, в якій оцінка особистісних і соціальних якостей людини проводиться по десяти провідних позиціях, причому протистоять один одному блоки знаходяться у стані протидії. При створенні моделі Шварц виходив з того, що оцінка людських якостей проводиться по біполярному принципу, який лежить в основі людських вчинків; самоствердження в суспільстві протистоять духовному самопросуванню, прагнення до збереження протистоять відкритості до новизни. У «Circumplex»-моделі гуманізм і універсалізм відповідають полюсу подолання себе; сила і робота – самоутвердженню в суспільстві; конформізм, традиції і соціальна безпека є складовими частинами полюса збереження існування; самовизначення, спонукання і гедонізм опосередковує відкритість людини до прийому нової інформації.

Співвіднесення результатів дослідження ступеня значущості психологічних і соціальних феноменів для респондентів у різних культурах з «Circumplex»-моделлю залишає відкритим питання про зв'язок індивідуальної оцінки з частотними показниками побоювань. Очевидно, високий рівень макросоціальних побоювань позитивно корелює із зусиллями по саморозвитку («гуманізм», «універсалізм»), в той час як паттерн прийняття нового лише незначно впливає на переживання макросоціального стресу. Негативну кореляцію з макростресом виявляє блок самоствердження і в меншій мірі

– патерн збереження суспільства. Таким чином, протилежні полюси перебувають в антикореляційному зв'язку з макросоціальним стресом.

К. Бенке [2, с.36-37], досліджуючи відповіді респондентів у рамках «Circumplex»-моделі, відзначає істотні відмінності у ставленні студентів і вчителів до глобальних процесів. Так, високий позитивний коефіцієнт кореляції простежується у вчителів при оцінці зв'язку макросоціальних побоювань з переважанням себе ($r = 0,18$), однак для інших показників відзначається мала статистична достовірність потенційної взаємозалежності: з прийняттям нового – $r = 0,05$; з самоствердженням – $r = -0,06$; із збереженням існуючого – $r = 0,08$. Іншу картину розподілу інтеркореляцій можна спостерігати у студентів: позитивний зв'язок між макростресом і подоланням себе складає $r = 0,23$; одночасно для інших ознак: прагнення до нового – $r=0,17$; самоутвердження – $r=0,05$; збереження існуючого порядку – $r = 0,03$. Більша відкритість до інформації, далеко ще не впорядкованої життєвим досвідом, зумовлює катарсичне переживання глобальних явищ, потенційно загрозливих людському існуванню і самій ідеї духовного розвитку цивілізації. Відкритість, не підкріплена знаннями та досвідом, посилює сприйняття впливів різного роду соціальних стресорів (акцій релігійних конфесій, політичних доктрин, молодіжних субкультурних рухів), провокуючи до деконструктивних дій спонтанного, непередбачуваного характеру. Таким чином, можна спостерігати глибоку залежність ха-

рактеру переживань макросоціальної загрози від ступеня зрілості особистості, від рівня її самосвідомості.

Висновки. Узагальнюючи представлені теоретичні положення та емпіричні дані, можна сформулювати три центральні тези.

По-перше, не тільки об'єктивні обставини макросоціальних побоювань та соціальні макростресори, але і ставлення до особи як представника певної соціальної групи до себе має вплив на її психічне та фізичне здоров'я. Останнє сприймається і оцінюється через призму групових стереотипів.

По-друге, сприйняття макросоціальних стресорів є детермінованим індивідуальною, груповою та соціокультурною оцінкою. У контексті другої тези оцінка соціальних макростресорів не є виключно індивідуальною, а формується в результаті соціокультурного впливу на людину з боку етнічної спільноти та великої соціальної групи, в складі якої вона перебуває. Порівняння культур дозволяє зрозуміти, чому одні і ті ж соціальні верстви в різних соціальних системах дотримуються різних позицій щодо оцінки одних і тих же стресорів: безробіття, екологічної загрози, інфляції, злиднів.

По-третє, існує зв'язок психічного здоров'я з особливостями індивідуального розуміння сутності соціального макростресора та породжуваної ним соціальної небезпеки. Вплив макросоціального стресора на психічне здоров'я та можливі соматичні наслідки залежить у першу чергу від індивідуального переживання цього почуття небезпеки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Василюк Ф.Е. Психология переживания [Электронный ресурс] / Ф.Е. Василюк. – Режим доступа: <http://psylib.ukrweb.net/books/vasif01/index.htm>
2. Boehnke K. Auswirkungen von makrosozialem Stress auf die psychische Gesundheit / K. Boehnke // Reaktion Jugendlicher auf gesellschaftlicher auf gesellschaftliche Bedrohung / Mansel J. (hrsg.). – Weinheim-München: Juventa Verlag, 1992. – S. 24-37.
3. Semmer N. Streß / N. Semmer // Handwörterbuch der Psychologie / R. Asanger, G. Wenninger (hrsg.). – München: PVU, 1988. – S. 744-752.
4. Lazarus R.S. Streßbezogene Transaktion zwischen Person und Umwelt / R.S. Lazarus, R. Launier // Streß. Theorien, Untersuchungen, Maßnahmen / J.R. Nietsch (hrsg.). – Bern, 1986. – S. 213-258.
5. Frindte W. Makrosozialer Streß und psychische Gesundheit im vereinten Deutschland / W. Frindte, K. Boehnke. – Jena: Antrag an die Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG), 1992. – 22 S.
6. Petri H. Bedrohtheit bei Jugendlichen / H. Petri, K. Boehnke, M.J. Macpherson, M. Meador // Psychosozial. – 1986. – № 29 (9). – S. 400-403.
7. Robinson J. Leben im Atomzeitalter: Meinungen sowjetischer und amerikanischer Teenager im Vergleich / J. Robinson, J. Tudge, E. Chivian, V. Andrejenkov, N. Popov // Leben unter atomarer Bedrohung – Ergebnisse internationaler psychologischer Forschung / K. Boehnke, M.J. Macpherson, F. Schmidt (hrsg.). – Heidelberg: Asanger, 1989. – S. 163-177.
8. Schwartz S.H. Toward a theory of universal content and structure of values: Extension and cross-cultural replications / S.H. Schwartz, W. Bilsky // Journal of personality and social Psychology. – 1990. – № 58. – S. 878-891.
9. Schwartz S.N. Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries / S.H. Schwartz // Advances in experimental social psychology / M. Zanna (ed.). – New-York: Academic press, 1992. – Vol. 25. – P.44-74
10. Гусак Н., Романова Н. Ставлення молоді до здорового способу життя // Режим доступу: <http://www.dipsm.org.ua/publications>